

Boekbesprekingen

Industriestaat, fuik en Januskop

Bram Steijn en Marco de Witte, *De Januskop van de industriële samenleving. Technologie, arbeid en klassen aan het begin van de jaren negentig*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1992 (academisch proefschrift).

De jaren negentig lijken nu echt goed begonnen. De economische recessie wordt niet meer ontkend en de sociale gevolgen beginnen zich af te tekenen. Eigenlijk zijn de jaren negentig van deze eeuw een ideale proeftuin voor de socioloog die wil onderzoeken of begrippen als industriële samenleving en klasse nog wel door de post-moderne beugel kunnen. Voor deze socioloog is de melancholie van het 'fin de siècle' denken een aantrekkelijk decor om de grote thema's uit de klassieke sociologie nog eens de revue te laten passeren. Bram Steijn en Marco de Witte maken in hun gezamenlijke proefschrift: *De Januskop van de industriële samenleving*, met als ondertitel: *Technologie, arbeid en klassen aan het begin van de jaren negentig* de balans op van de industriële prestatiesamenleving. Zij doen dat door middel van een studie naar technologie, arbeid en de maatschappelijke oriëntaties van hoofd- en handarbeiders. Een ambitieuze poging om zowel klassieke thema's te ijken op actualiteitswaarde als ook om brede maatschappelijke ontwikkelingen te traceren op het niveau van organisaties en arbeidsplaatsen.

De industriële prestatiesamenleving

De westerse industrielanden hebben zich gedurende deze eeuw ontwikkeld volgens een model dat het primaat legde bij de industriële wijze van produceren. Immers, de industrie gold als een ideaal organisatie-model om de produktiefactoren arbeid en kapitaal tot volle wasdom te brengen. De industriële samenleving werd uitgebouwd tot welvaartsstaat, om vervolgens als onbetaalbaar wordende verzorgingsstaat in de loop van de jaren zeventig in de versukkeling te geraken. Terug naar de industrie als bron van alle welvaart werd begin jaren tachtig het motto voor een nieuw elan. Het rapport 'De

plaats en toekomst van de Nederlandse industrie' (1980) werd een bestseller in bestuurlijk en bedrijvig Nederland. De industriële ontwikkeling verliep echter niet bepaald gladjes en harmonisch. Kritische commentaren op die ontwikkeling verwezen naar een gesegmenteerde arbeidsmarkt, uitholling en afsplitsing van taken en functies en gebrekkige bedrijfsdemocratie. Sociologische reflectie over deze problematiek was voor Steijn en De Witte de directe aanleiding voor de formulering van de probleemstelling en de inrichting van het onderzoek. De theorie van de industriële prestatiesamenleving (term ontleend aan Berting) geldt als het primaire aangrijpingspunt van de studie. Dit type samenleving zou worden gekenmerkt door: (1) autonome ontwikkeling van wetenschap en technologie, aangeduid als technologisch determinisme, (2) toenemende kwaliteit van de arbeid en (3) toenemende sociale mobiliteit. De auteurs stellen zich ten doel deze veronderstelde tendenzen te toetsen op empirische houdbaarheid. Aldus luidt de probleemstelling van het proefschrift in het kort: (a) Wat is de relevantie en betekenis van het technologisch determinisme? (b) Hoe hangen technologische ontwikkelingen samen met veranderingen in de inhoud van functies en functie-eisen? (c) Welke veranderingen zijn dientengevolge opgetreden in de promotiekansenstructuur in arbeidsorganisaties? (d) Hoe hangen klasseposities van werknemers samen met hun maatschappelijke oriëntaties?

Een probleemstelling die aan breedte niets te wensen over laat, en, belangrijker, een analyse uitlokt van de opbrengsten en kosten van de industriële samenleving. De auteurs werken deze probleemstelling uit volgens twee hoofdlijnen. Een eerste onderzoekslijn wordt gevormd door de relatie tussen technologie, arbeid en promotiekansen. Dit onderdeel concentreert zich op analyses op meso- en microniveau aan de hand van vier uitvoerige casestudies. Deze zijn uitgevoerd bij een gemeentelijk energiebedrijf (2471 personeelsleden), een olieraffinaderij (432 personeelsleden), een middelgroot schadeverzekeringsbedrijf (616 personeelsleden) en een vervoersbedrijf (2863 personeelsleden). De tweede lijn betreft een onderzoek naar de samenhang tussen klassepositie en maatschappelijke oriëntatie op basis van een survey (423 respondenten) onder werknemers van de vier bedrijven.

Het fuiksyndroom

Het beeld dat de onderzochte organisaties te zien geven is weinig rooskleurig. Het management blijkt ten aanzien van een groot aantal zaken sterk 'technologisch deterministisch te redeneren' (pp. 84-85). Werknemers op uitvoerend niveau zien zich geplaatst voor een kloof die hen scheidt van het middenkader. Zij ervaren een 'glazen plafond' dat alleen met voldoende vooropleiding en doorzettingsvermogen doorbroken kan worden. Men ziet weinig tot geen promotiekansen, wat de zaak er uiteraard niet vrolijker op maakt. Reden waarom de onderzoekers verwijzen naar het 'fuiksyndroom', een term die door Berting werd gebezigd in zijn studie naar 'het brede maatschappelijke midden'. 'Het is waarschijnlijk dat werknemers die zich onderbenut voelen en weinig interne promotiekansen zien een *fuiksyndroom* ontwikkelen', aldus de auteurs (blz. 169). Dat zij echter niet goed raad weten met dit syndroom blijkt een paar zinnen verder, waar zij constateren: 'het vermoeden bestaat dat steeds meer werknemers aan dit syndroom lijden. Evenwel met het gegeven onderzoeksmateriaal is het niet goed mogelijk om dit vermoeden empirisch te onderbouwen'. Hoe dwingend deze fuik nu is en of ze geldt voor alle categorieën werknemers in alle soorten van organisaties, blijft in het midden. In ieder geval blijkt de relatie tussen technologie en organisatie gecompliceerd te zijn. Zo worden met automatisering functies enerzijds complexer, maar verliezen zij anderzijds autonomie. Een dergelijk divergerend en paradoxaal beeld vraagt om verdere analyse. Hier ontbreekt mijns inziens een grondige beschouwing over het technologiebegrip in relatie tot innovatie, implementatie en besluitvorming in organisaties. Door dit gemis blijft veel als losse einden naast en door elkaar liggen.

Klassen en maatschappij

Voor de tweede lijn van hun onderzoek bedienen Steijn en De Witte zich van een neo-Weberiaans klassemiddel, waarin klasseposities gerelateerd worden aan de arbeids- en marktsituatie van werknemers (blz. 212). Op basis van een bewerking van een indeling van Goldthorpe onderscheiden zij zeven klasseposities, uitgaande van specifieke kenmerken van de arbeidsfunctie van de werknemer. In het verlengde hiervan wordt ook het begrip 'maatschappelijke oriëntatie' geoperationaliseerd. Zo onderscheiden Steijn en De Witte:

oriëntaties op arbeid; de sociale omgang (sociale en culturele participatie); en maatschappijbeelden (ideeën en verwachtingen omtrent eigen positie, veranderbaarheid van de samenleving, de betekenis van eigen inspanningen). Hoewel een groot aantal factoren de vorming van maatschappelijke oriëntaties beïnvloedt, vinden de onderzoekers een empirische bevestiging van de stelling dat er een directe relatie is tussen klassepositie en maatschappelijke oriëntatie (blz. 259). Met dit resultaat wordt de 'structurele theorie' onderstreept, volgens welke 'objectieve' omstandigheden (autonomie, inkomen, werkomstandigheden) in belangrijke mate bepalend zijn voor individuele oriëntaties en beleving van maatschappelijke verschijnselen. Overigens moet men, zo relativiseren de onderzoekers, deze relatie niet overdrijven. Er is blijkbaar meer tussen hemel en aarde dan louter 'objectieve omstandigheden'. In het jargon van de multivariate analyse luidt dat: 'veel zo niet het grootste deel van de variantie in opvattingen blijft onverklaard' (blz. 283).

De Januskop

We leven in een wereld met grote risico's en gevaren, en vooral de technologie is naast een zegen tegelijk ook een bedreiging. Met dit zwaarmoedige thema besluiten Steijn en De Witte hun breed geschaakte studie. De god met de twee gezichten siert de hoofdwegen van onze industriële prestatie maatschappij. The 'second industrial divide', met ongekende mogelijkheden voor welvaart en vooruitgang, kent niet alleen recessie en werkloosheid maar impliceert op de keper beschouwd ook heel wat 'glazen plafonds', fuiksyndromen, onaantrekkelijke functies en uitzichtloze posities. De auteurs nuanceren hiermee het 'open karakter' van onze maatschappij. Ook temperen zij de verwachtingen van verbetering van de kwaliteit van arbeid en de gestage ontwikkeling naar een consensussamenleving. Tenslotte doen zij een opmerkelijke oproep aan overheid en sociale partners om 'meer aan beleid te doen' en vooral 'meer te plannen' teneinde de achterkant van Janus scherper in beeld te krijgen. Een slag in de lucht die in het huidige tijdsgewricht eerder wereldvreemd en naïef aandoet dan een serieuze weg naar oplossingen kan zijn.

Een mooi en ambitieus proefschrift. Het mooie zit hem dan vooral in de poging om brede maatschappelijke trends in uiterst concrete empi-

rische bevindingen te traceren. Ondanks de geringe mate van generaliseerbaarheid van de resultaten - onderzoek met behulp van uiteindelijk niet meer dan vier casestudies - verdient het proefschrift ook in methodologisch opzicht lof vanwege de vruchtbare combinatie van verschillende onderzoeksmethoden (bestudering bronnenmateriaal, observatie, open interviews met sleutelpersonen, analyse van personeeldossiers, survey onder werknemers en functieanalyse). De verbinding tussen macro- en microniveau wordt echter wat al te gemakkelijk gelegd; de analyse blijft hier steken in een beperkt aantal constatering en situatieschetsen. Het gemis van een goed uitgewerkt analyse- en interpretatiekader van de organisatie als verbindende institutie tussen macro- en microniveau laat zich al te sterk gelden en dat is toch jammer voor zoveel moois.

Joan Baaijens

De verkeerde held

Dick Pels, *Het democratisch verschil. Jacques de Kadt en de nieuwe elite*, Van Gennep, Amsterdam 1993, ISBN 90-6012-971-x

Dick Pels heeft met zijn intellectuele biografie over Jacques de Kadt aan deze herontdekte held van de Nederlandse sociaal-democratie een dubieuze eer bewezen. Pels wil de hele De Kadt recht doen en meent dat juist zijn 'flirt met het fascisme' het interessantste is. De Kadt schetst dan een verleidelijk beeld van een samenleving die in beweging wordt gehouden door een creatieve en onconventionele elite. Op beslissende punten schrikt Pels echter terug voor dit romantische sentiment en zoekt hij zijn toevlucht tot andere auteurs. Het gevolg is dat van De Kadt aan het eind van het boek niet veel meer over is dan een chaotische en middelmatige querulant, die met zijn drang de intellectuele kleinheid te overstijgen Pels danig voor de voeten loopt.

Op zich heeft Pels een voorbeeldige intellectuele geschiedenis geschreven. Met een flamboyant portret van een opvallende denker definieert hij zowel een persoon als een denkwereld en verzamelt hij tegelijkertijd de munitie om een eigen politiek-theoretisch offensief te

openen in de frontlinie van het hedendaagse openbare debat. In de eerste hoofdstukken van het boek plaatst Pels De Kadet in de groep van radicale intellectuelen die tijdens het Interbellum vanuit de marge van het politieke bestel een linkse dan wel rechtse omwenteling van alle waarden voorstond. Vanuit die positie meende De Kadet te kunnen zien wat er 'sterk, gezond, en waar' aan het fascisme was. Dat was het idee van een maatschappij geleid door een intellectuele aristocratie, die de vrijzwevende intelligentsia vormt binnen de breder gedefinieerde intelligentsia van sociale ingenieurs. In eerste instantie meende De Kadet zelfs dat de culturele elite politiek bevoordeeld moest worden ten opzichte van de massa van middelmatigheid. Na 1941 gaat hij er echter van uit dat deze fascistische visie besmet is door wat hij ziet als de ontsporing van het fascisme. In plaats daarvan legt hij dan meer de nadruk op materiële gelijkheid en democratische procedures als de garantie voor de vrije elitevorming, waarin de begaafden op grond van hun talenten vanzelf boven komen drijven. Ook zijn door ruzies en afsplitsingen gekenmerkte politieke leven komt wat tot rust, wanneer hij toetreedt tot de nieuw opgerichte Partij van de Arbeid.

Voor Pels is die grotere bedaagdheid nog niet genoeg. Hij ziet in de gepolitiseerde cultuur en de geïntellectualiseerde politiek van De Kadet nog te veel doorschijnen van het idee van de heerschappij van culturele supermensen over de domme massa. Om dat bezwaar weg te nemen roept Pels ten eerste de hulp in van Menno ter Braak, die Pels inzet om het rationalistische fundament onder De Kadets cultuur-elite af te breken. De cultuur is dan niet het domein van de zuivere ideeën, maar net zo'n mengsel van rede en macht als alle andere maatschappelijke sferen. Verder volgt Pels het idee van Ter Braak dat de cultuur relatief autonoom zou moeten zijn ten opzichte van de politiek. Juist wanneer culturele professionals en beroepspolitici institutioneel onderscheiden worden kunnen zij elkaar wat te zeggen hebben. Bovendien wordt daarmee de ruimte gecreëerd om niet aan politiek te doen: de organisatie van mensen in de politiek is net zo goed een vak als de organisatie van ideeën of van dingen in respectievelijk de cultuur en de economie.

Vervolgens voert Pels Hendrik de Man op. Het realistische oordeel van Mosca, Pareto en Schumpeter over de onvermijdelijkheid van elitevorming krijgt bij De Man een idealistische wending doordat hij

de nadruk legt op de zedelijke superioriteit van elites binnen democratische verhoudingen. Tegelijkertijd kan Pels zo zijn verhaal vertellen over de verweving van feiten en waarden. Zowel de realistische als de idealistische opvatting over elitevorming ontleen hun kracht aan het gegeven dat de feiten daarin normatieve kracht hebben, en normatieve oordelen een feitelijk onderscheid tussen meer en minder democratische regimes mogelijk maken. Elitevorming is tegelijkertijd een noodzakelijk goed en een noodzakelijk kwaad: realisme of idealisme zijn slechts verschillende manieren om goed en kwaad in evenwicht te brengen.

De dualiteit van feiten en waarden krijgt een bekende Pelsiaanse verdubbeling, doordat Pels deze verbindt met de dualiteit van rede en belang die iedere vorm van politieke representatie kenmerkt. Aan de hand van Sal Tas, Frank Ankersmit en Pierre Bourdieu betoogt Pels dat elites in een democratie tegelijkertijd een eigen en een algemeen belang dienen. Als woordvoerders geven zij hun achterban een stem, en het is juist dankzij hun achterban dat zij in concurrentie met andere elites hun eigen stem kunnen laten horen. Politieke representatie is daarom altijd een vorm van arbeidsdeling waarin het verschil tussen leiders en massa tot uitdrukking komt. Pas de ontkenning van dit dubbelspel door politici die pretenderen de waarheid in pacht te hebben duidt op de corruptie van de *body politic*, en vormt het aangrijpingspunt voor een nieuwe vorm van ideologiekritiek, aldus Pels.

Na deze demontage van De Kadet presenteert Pels zijn eigen democratisch elitisme. Hij bepleit een nevenschikking van politiek, economie en cultuur in de *trias societatis*, waartussen geen hiërarchie bestaat, en waarbinnen ruime mogelijkheden bestaan voor vrije concurrentie en elitevorming op basis van de aan ieder van de domeinen eigen logica. Op die manier denkt Pels de beste uitgangspositie te hebben gecreëerd voor het liberaal-socialisme van De Kadet. Daarin is democratie meer dan parlementarisme, en zijn de voorwaarden vervuld voor een samenleving waarin vooral ook het excentrieke individu tot zijn recht kan komen.

Pels noemt zijn gelaagde *trias societatis* een normatieve ontologie, die de maatschappij tegelijkertijd beschrijft en normeert. Maar Pels doet meer dan dat: hij presenteert zijn visie niet slechts als een noodzakelijk goed, maar meent ook dat er op dit moment iets schort

aan de wereld waardoor die noodzaak geen realiteit is. Hij meent dat deze misstand bestreden moet worden door een nieuwe elitetheorie van de democratie. Op dat punt slaat bij mij de twijfel toe. Is dat nu werkelijk waar wij op zitten te wachten? Is het niet voldoende dat er feitelijk altijd al elitevorming plaats vindt? Is het gevaar niet dat een al te positieve beoordeling van elites ons weerloos maakt tegen corruptie, sociale sluiting en politieke onverschilligheid bij de bevolking, tegen de kwade kanten van elitevorming?

De aanvaarding van deze risico's getuigt van heroïek, iets waar Pels gezien zijn betoog nogal van gecharmeerd is. Maar doordat hij slechts een zeer summiere diagnose geeft van de gebreken van ons huidige bestel, blijft het onduidelijk waarom wij ons die risico's op de hals moeten halen. Uit het betoog zijn drie motieven voor heroïek te destilleren, die mij geen van alle overtuigen. Ten eerste wil Pels op paradoxale wijze door de totalitaire verleiding heenbreken, door in De Kadts fascismekritiek een doorgang te zien naar een vorm van politiek die niet gebukt gaat onder het denken in termen van de identiteit van leiders en volk. De erkenning van het verschil daar-tussen maakt het mogelijk om politiek als een vak te zien en om het recht te verankeren om niet aan politiek te doen. Tevens biedt het een nieuwe vorm van ideologiekritiek, die niet langer het eigen belang van politici maar de ontkenning van hun dubbelspel ont-maskert.

Nu lijkt me dat Pels in zijn kritiek op het identiteitsdenken zijn hand nogal overspeelt, doordat hij dat terugvindt in vrijwel de complete traditie van het politieke denken vanaf het Atheense zelfbestuur, via de stadstaten van de Renaissance, het absolutisme, Hobbes, en Rousseau tot aan hedendaagse neo-republikeinen als Van Gunsteren en Van Stokkom. Mijns inziens miskent Pels daarmee dat de republikeinse traditie die begint in het werk van Machiavelli altijd al de verdeeldheid van de maatschappij als uitgangspunt heeft genomen. Juist het conflict tussen groepen leidt tot politieke vernieuwing. Het essentiële verschil met Pels' concurrentietheorie van de politiek is dat republikeinen waarschuwen voor een al te lankmoedige acceptatie van het onderscheid tussen leiders en geleidenen en voor het gevaar van de sluiting van elites tot politieke kastes. Daarom moeten bovenal via de spreiding van inkomen, kennis en macht de materiële en mentale voorwaarden geschapen worden voor politieke

participatie. Nu komt Pels ook wel op dit punt uit, wanneer hij pleit voor pluralisme en een sociale (in plaats van een beperkte parlementaire) democratie. Daarmee wordt des te onduidelijker wat nu de meerwaarde is van een elitetheorie: elites lijken mij een onvermijdelijk bijproduct, maar niet iets waar nog eens een bijzonder enthousiasme voor hoeft te worden opgebracht.

Ook de nieuwe ideologiekritische positie van Pels levert mijns inziens geen winst op. Zoals Pels het nu presenteert, ontstijgt zijn ideologiekritiek niet het niveau van een jib-bak en ontbreekt een analyse van het specifieke belang van politici. Hij ziet niet dat politici behalve een dubbelspel, ook een dubbelrol spelen. Zij zijn behalve representant met dubbele belangen ook bestuurder. In die laatste hoedanigheid zijn politici innig verstrengeld met het ambtelijk apparaat en vergt hun beroep zo veel specialistische vaardigheden dat van vrije elitevorming allang geen sprake meer is. In dat licht gezien is niet Pels' lof van het vakmanschap, maar eerder die van het herstel van een groter amateurisme en generalisme bij politici gewenst.

Een tweede motief is evenmin overtuigend. Zoals Pels in de allerlaatste alinea's van zijn boek opmerkt, maken wij een 'relatie-revolutie' door, die een versnelling van het individualiseringsproces teweeg brengt. Met name linkse partijen zouden daarom behoefte hebben aan een nieuwe theoretische impuls om zo het verdwijnen van de vertrouwde categorieën van klasse en gezin het hoofd te bieden. Nu is een nieuw idee nooit weg, maar dan moet dat wel gebaseerd zijn op een iets grondiger onderzoek van de veranderingen dan Pels nu biedt. Het lijkt mij dat het juist voor linkse partijen van belang is om na te gaan in hoeverre het hoge individualistische gehalte van het huidige leven gerelateerd is aan sociale kansen. Steeds weer blijkt namelijk dat degenen die toch al in goede doen zijn zich het best kunnen redden in de 'rommelige maatschappij' die Pels de lezer als democratische norm voorhoudt. Sociale gelijkheid is duidelijk niet de voornaamste zorg van Pels.

Het belangrijkste motief voor het schrijven van dit boek lijkt nog wel de drang naar permanente vernieuwing. Dat klinkt bijvoorbeeld door in de futuristische beeldspraak van 'de acceleratie van de cultuursnelheid' (20), het 'motoriseren van het politieke proces' (125) en van 'lanceerplatforms voor politieke professionals' (175).

De wijze waarop die vernieuwing volgens Pels gestalte krijgt is sterk gekleurd door De Kadet: politieke vernieuwing komt uit de koker van marginale maar briljante individuen. Vandaar dat de kwaliteit van de maatschappij afgemeten moet worden aan haar 'vreemdelingenbeleid', aan de kansen die het nonconformistische individu heeft om zich te ontplooiën.

Op zich is het tolereren van excentriciteit te prijzen, maar de verwachting dat zo de bron van politieke vernieuwing aangeboord wordt is misplaatst. Pels geeft een herformulering van het oorspronkelijk Kadetiaans sentiment van de geniale eenling als politieke vernieuwer, waaruit al blijkt dat hij nattigheid voelt: 'Als het zo is dat culturele, sociale en politieke vernieuwing uit de marge komt en wordt gearticuleerd en gedragen door "marginalen"', hoe kan dat individualisme dan worden bevorderd? (20, 182) Inderdaad, *als*, maar niet echt. Zoals Pels als socioloog ook zelf voortdurend aangeeft, ligt het veel meer voor de hand om vernieuwingen te verklaren als het onbedoelde gevolg van de concurrentie tussen politieke elites. Elk van de betrokken partijen moet daarin een uitgesproken mening hebben om deel te kunnen nemen, maar het uiteindelijke resultaat is niet de overwinning van de geniale mening waarvan de waarheid zich onvermijdelijk opdringt, maar van de contingente combinatie van ideeën binnen een specifieke historische constellatie. Dat Pels dit inzicht uiteindelijk vergeet en daardoor met zijn boek een doodlopende denkrichting inslaat, is slechts te verklaren uit het feit dat hij verslingerd is geraakt aan de verkeerde held.

Ido de Haan

Burgerschap

Ido de Haan: *Zelfbestuur en staatsbeheer. Het politieke debat over burgerschap en rechtsstaat in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1993. 276 p. ISBN 90 5356 065 3.

De historiografische verschuiving die teweeggebracht is door de 'ontdekking' van het republikanisme als substantieel - maar lang

verwaarloosd - bestanddeel van het westerse politieke denken, vormt het uitgangspunt voor dit proefschrift van de Amsterdamse politicoloog Ido de Haan. Het 'zelfbestuur' uit de titel staat voor deze republikeinse traditie met zijn nadruk op actief burgerschap, burgerdeugden en openbare politieke deliberatie. Historici van het republikanisme behandelen doorgaans de periode van de vroeg-moderne tijd tot hooguit de vroege negentiende eeuw en doen dit met behulp van een streng historistische benadering. In dit proefschrift ligt het zwaartepunt daarentegen bij een analyse van het politieke debat over burgerschap en rechtstaat in de twintigste eeuw.

De Haan contrasteert de traditie van het republikeinse zelfbestuur met die van het staatsbeheer. Voortgekomen uit de zestiende-eeuwse verstrengeling van staatsraison, natuurrecht en absolutisme, werd in de traditie van het staatsbeheer het politiek actieve leven van de deugdzame burger lager geschat dan het leven in de buiten-politieke sfeer van produktiviteit en huiselijke intimiteit. De staat verzekerde in de traditie van het staatsbeheer vooral een veilig en vredig bestaan en verloor zijn status als plaats van publieke politieke oordeelsvorming.

In de nadagen van het ancien régime raakten de tradities van zelfbestuur en staatsbeheer verenigd in een verhouding vol innerlijke tegenstrijdigheden. De spanning tussen de samenstellende delen bereikte zijn hoogtepunt in het politieke vertoog van de Franse revolutie met zijn gelijktijdige nadruk op actief burgerschap enerzijds en de vereniging van de natie onder beheer van de nationale staat anderzijds. De relatie tussen zelfbestuur en staatsbeheer was vanaf dat moment volgens de Haan niet zozeer antagonistisch alswel dialectisch: verdere ontwikkeling van het staatsbeheer riep het verlangen op naar bewaring van zelfstandig burgerschap, dat vervolgens alleen gehonoreerd kon worden met behulp van de staat, waarna de cyclus een nieuwe aanvang nam.

De ontwikkeling van politieke conflicten in de moderne Westerse wereld kan volgens de Haan begrepen worden uit deze dynamiek van zelfbestuur en staatsbeheer. Hij laat dit zien in een hoofdstuk waarin hij het Nederlands politiek debat na 1917 analyseert aan de hand van deze dynamiek. Uit deze geschiedenis destilleert de Haan met behulp van het begrip vocabulaires de republikeinse en de op staatsbeheer geënte elementen. Uit dit hoofdstuk blijkt overigens hoezeer de Haan

afstand heeft genomen van zijn historicistisch ingestelde leermeesters Skinner en Pocock. Het hoofdstuk berust in hoofdzaak op secundaire literatuur en niet op uitgebreide analyse van primair bronnenmateriaal.

De Haan gaat ver voorbij politieke geschiedschrijving aan de hand van structurerende vertogen. Hij bedrijft een politieke wetenschap die tevens politieke filosofie en politiek behelst. Het proefschrift bevat naast de historische hoofdstukken ook een knap politiek-filosofisch hoofdstuk en een slothoofdstuk waarin hij de waarde van het republikeinse denken voor een politieke vernieuwing van de verzorgingsstaat toetst. De spil die dit alles bij elkaar houdt is een kentheoretisch relativisme met betrekking tot de uiteenlopende soorten politieke kennis. De Haan stelt dat verschillende vormen van politieke kennis - politieke wetenschap, politieke filosofie en politieke techniek - slechts verschillende *genres* van politieke oordeelsvorming belichamen, waaraan geen kentheoretische waarde mag worden toegekend. Hij fundeert deze stellingname niet langs epistemologische weg, maar door een historische omtrekkende beweging te maken ten opzichte van het probleem van de status van politieke kennis. De drie genoemde genres worden gepresenteerd als delen van een vorm van politieke oordeelsvorming die vóór 1800 nog één was, een eenheid die in het bijzonder door het republikeinse denken werd belichaamd. De fragmentatie van politieke kennis in empirische, normatieve en evocatieve genres wordt op inventieve wijze door de Haan aan de politieke geschiedenis van na 1800 verbonden en met behulp van de spanning tussen zelfbestuur en staatsbeheer verklaard.

De Haan zet reflexiviteit ten aanzien van het eigen werk om in daden door de normatieve en evocatieve elementen van de politieke wetenschap niet slechts te onderkennen, maar de daarbij horende genres ook te beoefenen en aldus invulling te geven aan een 'republikeins' wetenschapsideaal. Deze consequentheid is slechts één van de deugden van dit met ijzeren hand gecomponeerde boek.

Stefan Dudink